

4. A zsidó hitéleti formális közösségek és a dada

4.1. A ZSIDÓ HITÉLETI FORMÁLIS KÖZÖSSÉGEK ÉS TRISTAN TZARA DADAISTA TÁRSADALMI-MŰVÉSZETI KÖZÖSSÉGE KÖZÖTTI HASONLÓSÁGOK, ILLETVE KÜLÖNBÖZŐSÉGEK

„A vallás a hit kulturális leképződése.”

A zsidó hitben számos globális jólétre vonatkozó vágyakat találhatunk: már maga a végcél, illetve az őt megelőző és hirdető Eljahu érkezése nem következhet be más ember (sőt élőlény) békéjének megcsorbításával, hiszen ez paradoxon volna, amit a zsidó hit felismer.

Úgyszintén univerzalizmusnak tekinthetőek azok a parancsolatok, amelyek mindenkire egyaránt vonatkoznak, a globális emberi értékrendszer meglétét biztosítják, az igazságosságra és az élet minőségi élhetőségére terjednek ki. (A zsidó szent könyvek például alapvetően a humánus viszonyokról és eme viszonyokat megalapozó kötelező cselekedetéről szólnak, amelyek nem csupán a Tanachban, de az azt magyarázó szent könyvekben is olvashatók, mint például a Talmudban⁷¹.) Tehát ahhoz, hogy a zsidó hit, amely a zsidó életmód elementáris eleme, valóra váljon, a parancsolatok teljesítése nélkülözhetetlen. Ezzel egy időben a zsidó hit nem elvakultságot, hanem ellenkezőleg az Ist-nbe vetett feltétel nélküli bizalommal és szeretettel együtt az egészséges kételkedést, mértékletességet sugallja, amely a parancsolatok teljesítésével érhető el.

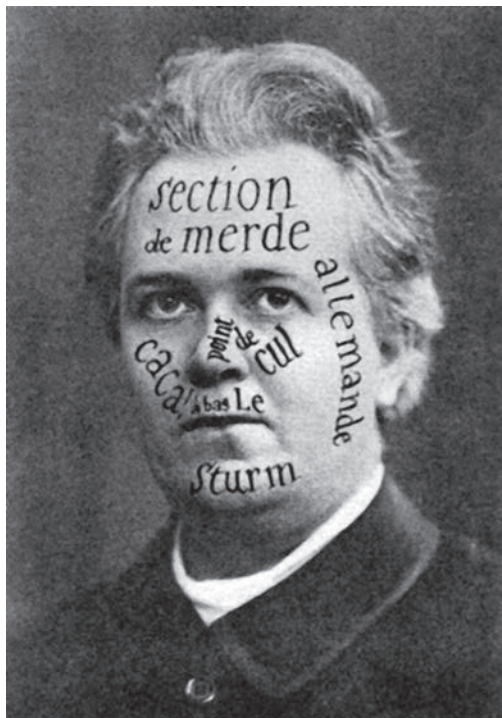
A dada - a zsidó hittől eltérően - nem int mértékletességre, hanem minden érzésnek, gondolatnak a felszínre hozását sugallja, mintegy a valódi élmények, élet megélése érdekében, azonban a kételyt mint feltételt a dada kiáltvány is hirdeti.⁷²

A fentiekben kifejtett eszmei hasonlóságokon és különbözőségeken túl a két közösség gyakorlati hasonlósága, illetve különbözősége az alábbiakban rejlik: a zsidó hitéleti közösségek tagjai több szinten találkoznak és működnek együtt: nem csupán a zsinagógai imádságok idején, szombatfogadáson vagy ünnepek alkalmával, hanem kirándulások, közös programok megszervezésekor és lebonyolításakor is együtt vannak, mintegy családként (a zsidó származású emberek egy családot alkotnak). Ezzel egy időben a zsidó hitéleti formális közösségek tagjai igyekeznek minél szélesebb körű társadalmi-humanitárius szerveződésekben is részt venni, ezzel is teljesítvén a szegényekre, árvákra, özvegyekre, illetve más nézetbeliekre vonatkozó tevőleges parancsolatokat.

A dada művészeti közösség nem mondható családiasnak, ilyen szempontból eltér a zsidó hitéleti közösségek felépítésétől. Tagjai nem feltétlenül ápolnak szoros kapcsolatot, találkozásaik helyszínei és

71 Ezeknek a rendeleteknek a betartása egy központi ígéret, amelyet az ÖV-nak tettek.

72 TZARA, *I. m.*, 53.

Raoul Hausmann, 1921

időpontjai kiszámíthatatlanul, ad hoc történnek, illetve a programjaik is spontán módon szerveződnek meg (kivételt képez ez alól a Haifa mellett létrehozott Ein Hod művészfalu, amelyet Marcel Janco dadaista alapított, és amelyről a későbbiekben több szó esik majd). A dadák nem képviseltették és nem képviseltek sem magukat, sem közösségüket más fórumokon, esetleg a (politikai) művészet berkein belül, ők csupán a társadalmi, művészeti, vallási jelenségek kritikusai.

Nincsenek viseleteik (mint egyes zsidó formális hitéleti közösségek tagjainak, illetve a hitélet gyakorlásához szükséges viseletek), sem előírásaik, viszont a kiáltványaik követése és betartása hasonlóságot mutat a zsidó hitéleti közösségek működésével, amelyek a tanokhoz való ragaszkodást írják elő, mint ahogyan a zsidó hitéleti közösségeket a történelmük során számos alkalommal üldözték, a dada közösség eszményeit, megalakulása óta, az uralkodó politikai eszmék kiirtandóknak minősítették, mivel erős kritikát gyakoroltak és gyakorolnak az általuk igazságtalannak vagy értelmetlennek tartott eseményekre.

Amíg a zsidó formális hitéleti közösségek rejtőzködtek, túlélték üldöztetéseiket, a dada közössége szétbomlott, de az eszménye és ápolói még jelen vannak. Sőt egy-egy kritikusabb társadalmi helyzetben a dadák erőteljesebben képviseltetik magukat a művészeti életben.

Végezetül, amíg a zsidó hitéleti közösségek a tagjaiknak a zsidó életmód és életminőség javítását hivatottak elősegíteni, a dada közösségek a közösség tagjainak és szimpatizánsainak a gondolati szabadságáért, társadalmi/művészeti/vallási függetlenségéért, egyenjogúságáért küzdenek.

4.2. A ZSIDÓ TANOK ÉS TRISTAN TZARA DADA KIÁLTVÁNYÁNAK, ILLETVE A DADA MŰVÉSZI FORMÁINAK VISZONYA

Ha RaMBaM (Maimonidész), vagy akár más neves tudós (Talmud- és Tóra-kommentátor) ama igyekezetét tartjuk szem előtt, amellyel minden, a tévedések útvesztőjében veszteglőt a helyes értelmezés irányába kíván terelni, amely nem a tanok individuális megélését, hanem azok megértését segíti elő, valamint azt a gondolatot, hogy „a modern művészet bizonyos konkrét problémákra akar válaszolni”,⁷³ akkor a zsidó tanítások és a dada művészete nem összeegyeztethetetlen. Ugyanis a dada sem egyezik az olyan életmóddal, amely bonyolít, valamint nagy akar lenni, sokat, „újat” akar mondani - mint a művészeti irányzatok és főképp a művészek, általánosságban. Ezért is maradhatott, maradt a kívülálló, az úgynevezett outsiders (társadalmon kívüliek) művészete.

A dada kifejezési formái közül zeneművészete többnyire improvizációs zene, amely gúnyval, aszinkronitással, rögtönzésből eredő diszharmóniával és humorral vegyül; instrumentális, spontán és ösztönös jam session. Az „ének”, amely a káoszt, zenenélküliséget rendeltetett bemutatni, hangokkal és zajokkal, a spontaneitáson túl harmóniát is sugallhat. Ily módon egy dada zene hallgatása nem több és nem kevesebb más zenénél, s mint olyan hallgatható, akár meditációs eszközként is felhasználható.

A korábban kifejtett gondolat az írott művészetről a zsidó hitéletben a dada írott művészetére is vonatkoztatható. Ugyanakkor, kivételként szerepelhetnek a következő példák: az *Igénytelen kiáltványban* olvasható egy részlet, miszerint „keressük az egyenes tiszta józan páratlan erőt nem keresünk semmit hirdetjük minden pillanat életrealitását”,⁷⁴ amely akár az Örökkévaló keresését és a keresésére fordított időt, imádságot is jelentheti, miközben ez a keresés féltett, tagadott.

A „Kiáltsa minden egyes ember: pusztító és tagadó, nagy munka vár elvégzésre. Söpörni és takarítani kell”,⁷⁵ „Az erősek szóval vagy erővel majd túlélik”⁷⁶ részletek a Noé bárkájának történetéhez kapcsolhatóak, mely szerint az Örökkévaló özönvizet zúdított a földre, de a kitartóak imádsággal, hittel és munkával (Noé) túléltek az özönvizet.

A dada festészete úgyszintén felhasználható a tanok illusztrációjaként, bármilyen döbbenetesnek is tűnhet eme kijelentés. Ugyanis a legdöbbenetesebb képek, abszurd installációk is kevésbé hatásosak azokhoz az eseményekhez képest, amelyek a világtörténelem során előfordultak. Mivel feltételezhetően a kabbala misztikus tanításainak alapjain - és ezen belül is a kabbalának a teremtéssel foglalkozó passzusain - pihen a dada alapeszménye és (re)aktív mivolta, mondhatni, hogy a dada akár a kabbala modern magyarázata is lehet. Ugyanis a kabbalában elemzett szellemi szférák (szefirák) alapján létrejött materiális valóság és az egymásra mért kölcsönhatások⁷⁷ ismeretét igyekezett a dada is művészi megélt formában

73 GOMBRICH, *I. m.*, 455.

74 TZARA, *I. m.*, 40.

75 *Uo.*, 36.

76 *Uo.*

77 Tim DEDOPULOSZ, *Kabbala, a zsidó miszticizmus titkos tanainak kézikönyve*, Pannonica, Budapest, 2005.

átadni, illetve a helytelennek vélt materiális valóságra alkalmazták a tükör-reakciót, hogy a reakció által a materiális valóság jobbra váljon (javítás).

Példaként, a Teremtés Világáról (Briá) Amos Oz író a dadaistákhoz, s főként Tristan Tzara kiáltványához hasonlóan a következőket mondja: „ellenzem a természet megvédését. A megőrzés fogalma elfogadhatatlan számomra az élet bármely területén. Nem azért jöttünk erre a világra, hogy megfigyeljünk vagy megőrizzünk bármit: a parancsolatokat sem, sem az elődeink ültetvényeit, sem a természetet, sem a kulturális örökségünket. Nem örököltünk múzeumot, és nem azért jöttünk erre a világra, hogy türelmesen lefűjjuk a port a kiállított tárgyakon, vagy megtisztítsuk a kitekintő ablakot. Nem azért jöttünk létre, hogy megőrizzünk... mert ha így volna, az életünk kultikus ereklye volna... A természet nem múzeum... Az érintés azonban megengedett! Helyénvaló, ha megmozdítjuk a dolgokat... hogy megváltoztassuk őket, és hogy nyomot hagyjunk magunk mögött. Egy feltétele van: hogy mindezt szeretettel tegyük... Amíg a körülötted élőket, vagy a környezetet... változtatod, légy arra készen, hogy ők is megérintenek és az érintés által megváltozol. Amennyire alakítod a világot, engedd meg, hogy a világ is alakítson téged.”⁷⁸

A dadában a fenti részletben említettek közül a szeretet mint esszenciális érzet nem kerül megfogalmazásra, mivel nem csupán a szeretetet érzetét tartja lényegesnek, hanem minden őszinteségen alapuló érzelmet.

Az eddig kifejtett hasonlóságok és különbözőségek alapján az a következtetés vonható le, hogy több ponton is érintkeznek a zsidó tanok a dada művészettel, azaz hogy a dada jellegzetes forrásai a zsidó tanok.

4.3. A DADA MINT A ZSIDÓ HITÉLET MELLETT MŰKÖDŐ TÁRSADALMI-MŰVÉSZETI KÖZÖSSÉG

Amikor a vallásban megjelenik a humor, az a rálátást bizonyítja.

Izraelben a dadaizmus ismert, erről ad tanúbizonyságot az Ein Hod művészfaluban található (Marcel Janco Dada múzeum, valamint maga az Ein Hod művészfaluban működő dada művészeti közösség működése is.

Ein Hod művészfalu Haifa északi részén fekszik. A falut Marcel Janco alapította 1953-ban, ugyanis Janco a falu pusztulásának megakadályozásáért cserébe az izraeli kormánytól engedélyt kapott Ein Hod művészfalu megalapítására. Manapság számos izraeli festő, szobrász és zenész él ott. A faluban található étterem-bár a zürichi Cabaret Voltaire mintájára lett restaurálva. A 2008-as népszámlálás során megalapították, hogy 559 állandó lakosa van.¹

A művészfalunak 22 galériája, 14 műterme, 2 múzeuma van és 14 kiadó szobája turisták részére, kéthetente koncerteket és vendéglőadásokat szerveznek, tehát lakosai aktív művészeti életet élnek, illetve a művészfalu látogatottsága, illetve az érdeklődés nagyszámú. Lényeges megemlíteni, hogy a művészfalu tíz lakosa, művésze kapta meg ez ideig az Izraeli Díjat Izrael Függetlenségének Napján: 1955-ben

78 Amos Oz szövegrészlete az Izraeli Kulturális Intézet által kiadott Seder Tu B'Shvat kiadványban 7-8.

Zahara Schatz festőművész és szobrász, 1967-ben Marcel Janco festőművész, 1968-ban Gertrud Kraus táncos, 1975-ben Simon Halkin író, 1983-ban Haim Hefer héber dalszövegíró, 1995-ben Natan Zach költő, 2000-ben Michael Gross festő és szobrász, illetve 2004-ben Gila Almagor színész. Mindezen adatok azt bizonyítják, hogy a dadaizmus elfogadott és ápolott művészeti irányzat Izraelben, amelynek valószínűsíthetően számos, eddig rejtett felhasználási és alkalmazási lehetősége van.

Amíg a hitéleti közösségek a gyökerekhez, a hagyományápoláshoz ragaszkodnak, „a globális világ nem törődik sem egyesekkel, sem nemzetekkel, sem kicsinyekkel, sem nagyokkal, halad az uralkodó eszmék kijelölte úton, mindinkább távolodva az otthon hagyottaktól”.⁷⁹

A dada a sajátos, ellentmondásos módján a hagyományos és a világi nézet között foglalván helyet képes hidat képezni a hagyományápolók és a „világ” között, hiszen a dada akár világinak, akár vallásinak minősített eszméje hol felvillan, hol lecsillapodik, attól függően, hogy milyen mértékű az adott (társadalmi-vallási) helyzet radikalizmusa. Ha nincs úgymond ok a (heves) reakcióra, a dada is alszik.

A dada társadalmi-művészeti közösség képes rámutatni arra, hogy: „a zsidóság vallásos missziója dacára nem volt pusztán teológiai nép. Ilyenné csak a világtörténeti újkor tette azáltal, hogy a közművelődésből erőszakkal kizárták.”⁸⁰ A közművelődési száműzetésből való visszatérés lehetősége a művészetek ápolásában rejlik, de addig, amíg a művészetek félreértelmezése is okokat adhat az antiszemitizmusra, ez nehezen valósítható meg. A dada a mai modern felvilágosult világban, ahol az univerzalizmust hirdetőik száma egyre növekszik, világi szempontból feltételezhetően kevesebb veszélyt hordozna magában az, ha a közösség érdekében és céljaiért felhasználásra kerülne, mint esetleg pár évtizeddel ezelőtt, hiszen felismerésre került a művészetek szellemisége.

Halachikus szempontból viszont megosztó álláspontok várhatók arra vonatkozólag, hogy lehet-e és szabad-e világi (művészeti) eszközöket hitéleti célból alkalmazni a zsidó hitéleti közösségekben. Eme kérdés – a felvilágosodás idején felvetett, zsidó iskolákban történő tantárgyak oktatására vonatkozó kérdéshez hasonlóan – valószínűleg különböző álláspontokat fog eredményezni. Ugyanis az ortodoxia és az ultraortodoxia a kérdés felvetésekor nem találta szerencsésnek a világi reáltantárgyak tanítását zsidó iskolákban, ezzel szemben a neológia eme tantárgyak tanítását támogatta, amennyiben a reáltudományokat a diákok a „Tóra szemszögéből, a Tóra nagyítója segítségével” sajátítják el.

Eme (világi szempontból) könnyített helyzet ellenére a dadát nem közvetlenül a hitéleti elemek kiegészítésére, hanem inkább a kételkedések csökkentésére, illetve az esetlegesen kialakuló elfordulás megelőzése érdekében fel lehetne használni informális, sérülékeny zsidó közösség támogatására ahhoz, hogy visszatérjen a hitélethez.

79 BLAU, I. m., 424.

80 Uo., 425.